

Artykuły teoretyczne i historyczne

Теоретические и исторические статьи

Andrej Leskovic

Ljubljana

Recepcja filozofii utopii i nadziei Ernsta Blocha wśród filozofów z krajów słowiańskich

*Восприятие философии утопии и надежды Эрнста Блоха
философами славянских стран*

1. Wprowadzenie

Ernst Bloch (1885–1977) to filozof, który zasłużył się „rehabilitacją”¹ pojęć utopii i związanej z nią nadziei w filozofii XX wieku. Rehabilitacja ta udała mu się m.in. dlatego, że funkcję nadziei w świecie podbudował oryginalną ontologią jeszcze-nie-bycia. Zgodnie z jego przekonaniami, myślenie nie może być ograniczone do tego-co-już-jest; musi uwzględniać jeszcze-nie, czyli docierać w głąb jeszcze-nie-istniejącego. Filozofia Blocha to przede wszystkim filozofia antycypacji; filozofia szukająca śladów wiodących do wypełnionego świata, do ukrytego *humanum* – czyli *summum bonum* tego świata. Właściwą drogę wskazują obrazy szczęśliwej przyszłości; Bloch w postaci eksplicytnej lub implicytnej wykrywa je w całej historii kultury, by pokazać, jak korzystnie i produktywnie jest znajdować przyszłość nawet w przeszłości² i „patrzyć z przyszłości w teraźniejszość”³, a nie

¹ Tego wyrazu użył J. Habermas w ocenie filozofii Blocha w artykule *Die Krise des Wohlfahrtsstaates und die Erschoepfung utopischer Energien* (cyt. za: С. Евгеньевич Вершинин, *Жизнь – это надежда. Введение в философию Эрнста Блоха*, Издательство Гуманитарного университета, Екатеринбург 2001, s. 187, <http://www.werschinin.ru/?ml=37> [data dostępu: 15.03.2015]).

² E. Bloch, *Experimentum mundi*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1985, s. 92.

³ E. Bloch, *Oprośtaj od utopije?*, tłum. O. Kostrešević, Izdavački centar Komunist, Beograd 1986, s. 74.

odwrotnie. Pytanie o utopię – ukrytą w dziełach dotychczasowej kultury, które trzeba najpierw umieć rozpoznać – to, według Blocha, pytanie o otwarty horyzont przyszłości, horyzont możliwości.

W artykule przedstawiam recepcję dzieł wielkiego niemieckiego myśliciela wśród filozofów z krajów słowiańskich. Nie mam zamiaru przedstawiać pełnej bibliografii dzieł o Blochu ani przekładów jego prac na języki słowiańskie. Nie prezentuję również recepcji wśród wszystkich Słowian; ograniczam się do Słowenii, Chorwacji, Serbii, Bośni i Hercegowiny, Polski i Rosji. Głównym celem jest zwrócenie uwagi na – moim zdaniem – za mało znany wpływ filozofa nadziei na myśl filozoficzną w wymienionych krajach. Chcę również zadać pytanie, dlaczego koncepcje Blocha nie osiągnęły większej popularności już po zmianach demokratycznych, kiedy polityka utraciła monopol na filozofię i nie było już żadnych zastrzeżeń wobec otwartej dyskusji – inaczej niż wcześniej, gdy filozof pod koniec lat sześćdziesiątych XX stulecia został w NRD oskarżony o rewizjonizm marksizmu. Dużej popularności Bloch nie osiągnął prawdopodobnie m.in. z tego względu, że jego myśl, skierowana przeciwko wszelkim stosunkom alienacji i propagująca międzyludzka solidarność, jest obca współczesnemu neoliberalizmowi.

Drugie pytanie, które skłoniło mnie do napisania artykułu, brzmi: czego moglibyśmy się dzisiaj nauczyć od Blocha? Odpowiedzi próbuję udzielić na podstawie dzieł filozofów z krajów słowiańskich, którzy w ostatnich czterech dziesięcioleciach zajmowali się koncepcjami niemieckiego myśliciela. Jestem przekonany, że od Blocha możemy – a nawet powinniśmy – nauczyć się przynajmniej tego, iż przyszłości nie wolno wyjmować z przeszłości; zawsze i wszędzie należy czynić odwrotnie.

2. Słoweńska ocena twórczości Ernsta Blocha

W latach socjalizmu Bloch był w Słowenii stosunkowo mało znanym autorem. Pierwszą rozprawę mu poświęconą napisał w roku 1962 wybitny poeta, pisarz, dramaturg i publicysta Edvard Kocbek (1904–1981), który stwierdził: „Otwartość ludzkiej świadomości na przyszłość przez żadnego innego myśliciela nie została osiągnięta z taką intensywnością, z jaką osiągnął ją Ernst Bloch”⁴. Ale – jak niestety okazało się później – we wspomnianym okresie nie było prawie żadnych warunków do otwartej dyskusji na temat tej filozofii. Stosunek słoweńskiej filozofii do niemieckiego myśliciela był zdecydowanie negatywny i nie odbiegał znacząco od stanowiska, które w drugiej połowie lat 50. ubiegłego wieku prezentowali przedstawiciele oficjalnej filozofii i polityki w NRD, gdzie Blocha – do roku 1957 uważanego za jednego z czołowych filozofów kraju – niespodzie-

⁴ E. Kocbek, *Ernst Bloch*, „Naša sodobnost” 1962, nr 3, s. 259.

wanie oskarżono o rewizjonizm (z tego powodu w roku 1961 zdecydował się na emigrację do RFN).

Reakcja na esej Kocbeka była bardzo ostra⁵, później ukazała się jeszcze tylko odpowiedź Kocbeka, a do rzeczowej, popartej argumentami dyskusji na ten temat, w Słowenii jednak nie doszło, dyskusja została zawieszona na kilkanaście lat⁶. Zdaniem Kocbeka, Bloch „w tym samym czasie obraca się przeciwko pesymizmowi i przeciwko wulgarnemu optymizmowi marksistów”⁷. Jak podkreśla słoweński autor, jedna z najbardziej podstawowych myśli niemieckiego filozofa brzmi następująco: człowiek „nie żyje z powodu terażniejszości i jeszcze mniej z powodu przeszłości, ale dla przyszłości”⁸, lub – jak to wyraził sam Bloch – „być człowiekiem naprawdę znaczy: mieć utopię”⁹. Kocbek bardzo słusznie zauważa, iż prawdopodobnie żaden ze współczesnych myślicieli nie jest tak wrażliwy na człowieczeństwo (a nawet: nie kocha życia tak gorąco) jak Bloch¹⁰.

Co ciekawe, w Słowenii wkład Blocha do filozofii doceniało trzech autorów związanych z tradycją chrześcijańską – oprócz Kocbeka jeszcze Anton Trstenjak i Vekoslav Grmič¹¹. Wybitny słoweński filozof, teolog, psycholog i antropolog filozoficzny Anton Trstenjak (1906–1996) był wdzięczny niemieckiemu myślicielowi za odkrycie nadziei. Tak jak Bloch, żywił głębokie przekonanie, że człowiek „nie umie żyć bez utopii”¹². Według obu autorów człowiek to bycie przyszłości i bycie nadziei. W tym przekonaniu Trstenjak nie jest jednak epigonem, lecz samodzielnym, niezależnym myślicielem. W książce *Człowiek – bycie przyszłości* (1985) napisał: „Ta formuła w mojej antropologii już niezależnie od Blocha znalazła słowo kluczowe w nadziei, jako specyficznym ludzkim doświadczeniu, które człowieka wyróżnia i oddziela od wszystkich gatunków zwierząt”. Wśród słoweńskich intelektualistów, na których filozofia Blocha wywarła silny wpływ, na uwagę zasługuje jeszcze teolog i biskup katolicki Vekoslav Grmič (1923–2005), tak jak Bloch przekonany, iż jednoznaczna definicja zjawiska nadziei nie jest możliwa, ponieważ nadzieja „należy do wymiarów ludzkiego życia, to znaczy,

⁵ Zob. czasopismo „Problemi” 1962, nr 2, s. 158–166.

⁶ W latach 60. opublikowano tylko recenzję książki *Tybińskie wprowadzenie do filozofii* (1963); następny artykuł pojawił się dopiero w roku 1975.

⁷ E. Kocbek, *op. cit.*, s. 254.

⁸ *Ibidem*, s. 257.

⁹ E. Bloch, *Temeljna filozofijska pitanja I*, tłum. N. i Ž. Čačinović-Puhovski, IP Veselin Masleša, Sarajevo 1978, s. 36.

¹⁰ E. Kocbek, *op. cit.*, s. 258. Zob. też: C.H. Tóth, *Čudovita pozornost na človeškost*, „Slavistična revija” 1997, nr 1–2 (45), s. 178–189.

¹¹ Tymczasem Bloch, zwłaszcza w późnym okresie życia, należał do myślicieli marksistowskich, choć sam taką kwalifikację w części wywiadów odrzucał, bo – jak mówił – być marksistą znaczy być epigonem, a on, jako twórca własnej filozofii, ośmielał się nawet myśleć przeciwko Marksowi.

¹² A. Trstenjak, *Človek bitje prihodnosti*, Slovenska matica, Ljubljana 1985, s. 444.

że w szczegółowy sposób określa istnienie”¹³. Zdaniem Grmiča, nadzieja „ma sens tylko w ramach realnych możliwości. (...) A jednak nie jest to to samo co oczekiwanie, ponieważ w szczególny sposób określa otwartość na nieoczekiwane. (...) W nadziei są jednocześnie obecne pragnienie czegoś i przekonanie, że to, co mamy zamiar osiągnąć, jest osiągalne; w nadziei tkwią niezadowolenie z terażniejszości i przekraczanie terażniejszości. Nadzieja wynika z przewyższania samego siebie”¹⁴.

Po śmierci autor *Zasady nadziei* pozostał filozofem mało w Słowenii znanym: do roku 1990 opublikowano zaledwie kilka niedługich zapisów, tłumaczenia kilku wywiadów z myślicielem i rozmowę z jego żoną Karolą¹⁵. Blochowskiej estetyce poświęcono rozdział monografii naukowej *Forma jako problem* (1985), której autorem jest Janez Strehovec. W ostatnich dwóch dekadach filozofię Blocha szczegółowo przedstawiła słoweńskiemu czytelnikowi filozofka Cvetka Hedžet Tóth (ur. 1948), uparcie wierząca, że „przeciwswiat dopiero nadchodzi”¹⁶, choć nie ma na to żadnej gwarancji. W rozprawach o Blochu, Lukácsie, Tillichu, Rortym, Sloterdijku, Habermasie i innych utopijnie zorientowanych filozofach autorka dowodzi, iż pojęcia nadziei i utopii wiążą się z istotą człowieka, ponieważ „jeżeli myślenie nie jest w stanie wyrazić i zobaczyć niczego utopijnego, to oznacza koniec myślenia i człowieka”¹⁷; filozofia, mimo zwycięstwa globalnego kapitalizmu i klęski idei światowej solidarności, nie może i nie powinna rezygnować z kategorii nadziei i utopii.

Podobnie jak z badaniami nad filozofią Blocha było w Słowenii z jej tłumaczeniem. Pierwszy przekład – fragmenty *Zasady nadziei* (1954, 1955, 1959) – ukazał się w roku 1962 jako ilustracja kontrowersyjnych myśli skierowanych przeciwko Kocbekowi i Blochowi¹⁸. Kilka krótkich fragmentów przetłumaczono po roku 1975, opublikowano natomiast tylko cztery, nieco dłuższe: rozdział *Ateizmu w chrześcijaństwie* (1968)¹⁹, rozdział *Zasady nadziei* pt. *Marкса tezy o Feuerbachu*²⁰ i rozważania na temat sztuki pochodzące z tej samej pracy²¹. Słoweńcy nie doczekali się jeszcze żadnej przetłumaczonej książki Blocha.

¹³ V. Grmič, *Marksistična filozofska misel in upanje*, „Časopis za kritiko znanosti” 1984, nr 71–72 (14), s. 11.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ E. Bavčar, *Intervju s Karolo Bloch*, „Časopis za kritiko znanosti” 1987, nr 97–98 (15), s. 119–123.

¹⁶ C.H. Tóth, *Hermenevtika metafizike*, Društvo 2000, Ljubljana 2008, s. 361.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ E. Bloch, *Kolumbus pri delti Orinoka; Le kdor sam hrepeni: Mignon*, tłum. D. Kosec, „Problemi” 1962, nr 2, s. 166–171.

¹⁹ E. Bloch, *Tudi Prometej je mit*, tłum. N. Vitorović, „Apokalipsa” 1997, nr 14–15, s. 22–69.

²⁰ E. Bloch, *Spremamba sveta ali enajst Marxovih tez*, tłum. B. Debenjak [w:] K. Marx (et al.), *O spremembi sveta*, Založba Sophia, Ljubljana 2008, s. 39–90.

3. Recepcja Blocha w innych republikach byłej Jugosławii

W części innych republik byłej Jugosławii recepcja dzieł niemieckiego myśliciela bardzo różniła się od recepcji w Słowenii. Zwłaszcza w Chorwacji był on dobrze znanym (można by wręcz rzec – popularnym) autorem, wielu zwolenników miał też w Serbii oraz Bośni i Hercegowinie. Na bardzo duże zainteresowanie tą filozofią w wymienionych republikach wskazuje fakt, iż zbiór prac Blocha w byłej Jugosławii do 1977 roku obejmuje aż 48 przekładów, w większości na język chorwacki, serbski albo bośniacki, a bibliografia tekstów o nim – 101 pozycji²².

Pierwszy artykuł w SFRJ poświęcony Blochowi napisał chorwacki filozof Vanja Sutlić (1925–1989) w roku 1958, czyli w okresie, kiedy w NRD filozofia tego myśliciela została potępiona przez czołowych filozofów, a sam Bloch – oskarżony o wrogość wobec reżimu Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec. Przed nieuzasadnioną dyskwalifikacją bronił go chorwacki filozof Milan Kangrga (1923–2008), który kategorii jeszcze-nie pozostał wierny przez całe życie. Już po „klęsce idei zorganizowanej solidarności” w jednym z wywiadów Kangrga powiedział: „Myślenie utopijne przekracza to, co istnieje. Nieustannie zwraca uwagę na możliwe horyzonty człowieka godnego istnienia. Utopia czeka na swój najwyższy czas, a pytanie, czy ten czas kiedyś nadejdzie, jest otwarte i jest poza mocą myślenia utopijnego”²³. Dlatego autor zdecydowanie sprzeciwia się idei końca utopii. Kangrga był również jednym z tłumaczy książki Blocha *Subjekt-objekt* (1951) na język chorwacki; ten przekład ukazał się w Zagrzebiu w roku 1959 i należał do pierwszych przekładów prac Blocha.

W następnych trzech dekadach na język chorwacki, serbski i bośniacki przetłumaczono większą część obszernej twórczości filozoficznej Blocha, w tym – drugą edycję bardzo trudnego do przełożenia²⁴ *Ducha utopii* (1923), wszystkie trzy zeszyty *Zasady nadziei*, obejmującej 1655 stron, i ostatnie, koronne dzieło – *Experimentum mundi* (1975).

Autorem pierwszej monografii naukowej poświęconej Blochowi, czyli *Filozofii Ernsta Blocha* (1973), jest bośniacko-hercegowiński filozof Rasim Mumi-

²¹ E. Bloch, *Filozofski pogled na detektivski roman*, tłum. A. Hočevar, „Literatura” 2009, nr 213 (21), s. 107–129; E. Bloch, *Filozofski pogled na roman o umetniku*, tłum. A. Maver, „Literatura” 2009, nr 213 (21), s. 130–143.

²² Tę bibliografię przygotowała w roku śmierci filozofa jego uczennica Gordana Škorić (G. Škorić, *E. Bloch u interpretacijama Jugoslavenskih autora*, „Kulturni radnik” 1978, nr 2, s. 116–137).

²³ D. Jovanović, *Kapitalizam nije neka sreća (intervju)*, „Nin” 1.11.2001, <http://www.nin.co.rs/2001-11/01/20475.html> (data dostępu: 02.06.2015).

²⁴ Filozofię tę trudno przetłumaczyć też dlatego, że język Blocha jest językiem utopijnej otwartości człowieka i świata; „o utopikum i jego sensie nie możemy mówić językiem ścisłym” (R. Muminović, *Filozofija Ernsta Blocha*, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd 1973, s. 114).

nović (1935–2012), pochodzący z okręgu Sandżak w Serbii. Scharakteryzował Blocha jako „Sokratesa naszego czasu” i zaliczał go nawet do „istot niebiańskich”, a filozofia Niemca przypominała mu „kipiący ocean bez brzegów, w którym całe pokolenia przez wieki i tysiąclecia gromadziły swoje cenne skarby kultury”²⁵. Muminović spróbował obronić tę prometejską, ukierunkowaną na przyszłość myśl filozoficzną przed dogmatycznym odrzucaniem i atakami o podłożu politycznym. Wielcy filozofowie – pisze Bośniak – wyobrażają sobie lepszy i sprawiedliwszy świat, często niezrozumiały i obcy dla swojej epoki. Altruistycznie wykraczają poza horyzont codzienności i chcą służyć ludzkości, dlatego często wchodzą w konflikt z rządzącą elitą społeczną. Muminović podkreśla, że świadomość nigdy nie pokrywa się z rzeczywistością, jest zawsze krok przed nią. Zainteresowanie takimi filozofami jak Bloch często wykazują dopiero późniejsze pokolenia – stwierdza bośniacki autor w swojej pracy, będącej nie tylko świetną analizą poglądów filozoficznych Blocha, lecz także zaangażowaną apologią myślenia utopijnego. W eseju *Utopikum jako znak kryzysu humanum* (1972) z czasopisma „Praxis” Muminović zauważa, iż świat bez utopii okazałby się „lodowatą rzeczywistością; gdyby nie było możliwości zmiany, wszystkie próby odnalezienia korelatu antycypacji i planów poszłyby na marne, śmiertelny krąg zniszczyłby wszelki sens; gdyby nie było utopii, człowiek byłby zwierzęciem”²⁶. Cytowany pogląd miał trwały wpływ na filozofię Muminovicia, nawet gdy ten już uwolnił się od sposobu myślenia przejętego od Blocha i zbudował własny, oryginalny system. O tym, jak głęboko Muminović rozumiał Blocha, świadczy wypowiedź niemieckiego myśliciela z 1973 roku: „Filozof Muminović z Bośni lepiej zna moją filozofię niż ja sam”²⁷.

Druga monografia w byłej Jugosławii poświęcona Blochowi to praca Danila Basty (ur. 1945) *Prawo pod egidą utopii* (1988) na temat interpretacji pojęcia godności człowieka i bardzo ważnej relacji między utopią a prawem natury w twórczości Blocha. Autor wyjaśnia motywację Blocha do zajmowania się historią prawa natury. Jak niemiecki filozof napisał w książce *Prawo naturalne i godność człowieka* (1961), bez praw człowieka nie ma końca wykorzystywania, bez końca wykorzystywania nie ma praw człowieka²⁸ – i tak samo „nie ma ludzkiej godności bez końca nędzy i nie ma szczęścia (...) bez końca starej i nowej niewoli”²⁹. Prawo naturalne należy tutaj do tej samej „ludzkiej przestrzeni” jak utopie społeczne.

²⁵ R. Muminović, *Ernst Bloch*, „Pregled” 1977, nr 67, s. 1391.

²⁶ R. Muminović, *Utopicum kao indikacija krize humanuma*, „Praxis” 1972, nr 1–2, <http://www.marxists.org/srps/hrva/subject/praxis/1972/04.htm> (data dostępu: 18.07.2015).

²⁷ N. Vučelj, *Rahmetli dr. Rasim Muminović: Bošnjački filozof i mislilac svjetskog formata*, „Sandžaške novine” 4.01. 2013, <http://www.sandzacke.rs/izdvojeno/rahmetli-dr-rasim-muminovic-bosnjacki-filozof-i-mislilac-svjetskog-formata/> (data dostępu: 16.03.2015).

²⁸ Zob. E. Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Komunist, Beograd 1977, s. 7.

²⁹ *Ibidem*, s. 8.

Trzecia monografia o Blochu – *Rewolucja i ultimum* (1991) – którą napisał Boško Telebaković (ur. 1948), jest próbą wszechstronnej rekonstrukcji twórczości niemieckiego myśliciela. Skupia się przede wszystkim na koncepcji *ultimum*, jednej z najbardziej kontrowersyjnych kategorii omawianej filozofii. Wśród zarzutów pojawiają się uwagi, że „w *ultimum* militarny optymizm został zastąpiony przez koniec dialektyki”³⁰ lub że filozof „kategorii *eschaton* nie zrozumiał wystarczająco dialektycznie, lecz jako *ultimum*, jako koniec, znieruchomienie, śmierć”³¹.

Oprócz wymienionych monografii w chorwackich, serbskich i bośniacko-hercegowińskich czasopismach naukowych publikowano wiele artykułów o Blochu, przekładów fragmentów jego prac i wywiadów z nim. Wśród badaczy tej myśli są najwybitniejsi przedstawiciele chorwackiej, serbskiej i bośniacko-hercegowińskiej filozofii: Hotimir Burger, Danko Grlić, Ante Pažanin, Danilo Pejović, Gajo Petrović, Kasim Prohić, Žarko Puhovski, Davor Rodin, Rasim Muminović, Bogdan Šešić, Gordana Škorić, Predrag Vranicki i wielu innych. Na łamach chorwackich i serbskich czasopism filozoficznych ukazały się tłumaczenia artykułów wielu badaczy zagranicznych – są wśród nich Eberhard Braun, Gerardo Cunico, Anna Czajka, Helmut Fahrenbach, Beat Dietschy, Silvia Markun, Arno Münster, Oskar Negt, Gérard Raulet, Burghardt Schmidt, Gerhard Zwerenz i inni.

Trzeba przypomnieć, że Bloch uczestniczył w międzynarodowej filozoficznej szkole letniej na wyspie Korčula, organizowanej w latach 1963–1974 przez filozofów związanych z zagrzebskim czasopiśmem „Praxis”. Brali w niej udział wybitni myśliciele z całego świata (zarówno marksistowskiej, jak i niemarksistowskiej proweniencji), m.in. Zygmunt Bauman, Erich Fromm, Jürgen Habermas, Ágnes Heller, Leszek Kołakowski, Henri Lefebvre, Herbert Marcuse. Zgodnie ze słowami Fromma (1900–1980), szkoła ta stanowiła „jedyne otwarte forum w kraju socjalistycznym, a jednocześnie stała się centrum wymiany idei o zasięgu międzynarodowym”. W 1969 r. Uniwersytet w Zagrzebiu nadał Blochowi tytuł doktora *honoris causa*.

4. Recepcja Blocha w Polsce

W Polsce Bloch nie należy do najpopularniejszych filozofów. Wręcz przeciwnie: nawet Leszek Kołakowski (1927–2009), chociaż jego orientacja humanistyczna okazuje się w wielu punktach bardzo zbliżona do orientacji Blocha, w *Nurtach marksizmu* (1976–1978) nazwał filozofię tego autora „największą ekstrawagancją naszych czasów”³². Mimo niesprzyjającej atmosfery Bloch znalazł w Polsce kilku bardzo przenikliwych i niezwykle płodnych zwolenników.

³⁰ B. Telebaković, *Rewolucja i ultimum*, NK, Beograd 1990, s. 132.

³¹ *Ibidem*, s. 170.

³² L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu: powstanie, rozwój, rozkład*, Instytut Literacki, Paryż 1976–1978, s. 421.

Przede wszystkim miał znaczący wpływ na twórczość filozofa Andrzeja Nowickiego (1919–2011). W artykule *Portret ergantropijny Ernsta Blocha (1885–1977)* Nowicki napisał, że już na początku lat pięćdziesiątych XX w. ogromne wrażenie zrobiła na nim praca *Awicenna i lewica arystotelesowska*, a rozważania niemieckiego myśliciela na temat rozwoju dialektycznego pojęcia materii uczynił jednym z fundamentów własnej interpretacji włoskiego odrodzenia, zwłaszcza filozofii Giordana Bruna i Giulia Cesare Vaniniego³³.

Nowicki jest autorem trzech artykułów poświęconych Blochowi. W tekście *Ontologiczny fundament ateizmu Ernsta Blocha (1885–1977)* stwierdza: „Bloch dokonał epochalnego odkrycia: znalazł jedno z głównych źródeł materializmu dialektycznego. Jest przecież oczywiste, że dialektycznego pojęcia materii nie mógł Marks znaleźć ani u Hegla, ani u Feuerbacha, ani w materializmie mechanicznym francuskiego Oświecenia. Pojęcie to zostało wypracowane przez starożytnych, średniowiecznych i renesansowych myślicieli należących do nurtu heterodoksyjnego arystotelizmu – takich jak Awicenna, Awicebron, Awerroes, Dawid z Dinant, Giordano Bruno i Giulio Cesare Vanini. Materia nie była dla nich biernym przedmiotem, ale aktywnym podmiotem”³⁴. Nowicki był zafascynowany nie tylko oryginalną koncepcją materii stworzoną przez Niemca i jej rozwojem, lecz także historią ateizmu, częściowo przedstawioną przez Blocha już w *Zasadzie nadziei*, a później znacznie rozszerzoną w *Ateizmie w chrześcijaństwie* (1968). Uwagę Polaka przyciągnął sposób czytania *Biblii* charakterystyczny dla Blocha – przez pryzmat *Manifestu komunistycznego*. Nowicki podziwiał też Blochowską koncepcję muzyki, „jedynej utopii, którą dotąd udało się ludziom urzeczywistnić”.

Nowicki, podobnie jak niemiecki autor, przeciwstawiał tradycyjnej filozofii – skupiającej się na tym, co istnieje – „koncentrację uwagi na tym, (...) czego jeszcze nie ma, ale pojawi się, jeżeli to stworzymy”³⁵. Centralną kategorią filozoficzną ostatniej książki Nowickiego, z powodu śmierci autora nieopublikowanej, miała być „*res creanda*, czyli »to, co jeszcze nie istnieje«”³⁶. „Można [ją] interpretować jako rozwinięcie tej ontologii w sposób nadający jej mój własny kształt, w którym nie ontologia, lecz aksjologia wysuwa się na pierwszy plan”³⁷ – pisał polski filozof. W obecnych czasach, wrogo nastawionych do utopii, Nowicki dzielnie przeciwstawiał się idei końca myślenia utopijnego. W jednym z ostatnich wywiadów,

³³ Zob. A. Nowicki, *Portret ergantropijny Ernsta Blocha (1885–1977)*, „Res Humana” 2009, nr 4–5, s. 27–30; idem, *Wykłady z historii filozofii i myśli społecznej Odrodzenia*, PWN, Warszawa 1956, s. 51; idem, *Filozofia włoskiego odrodzenia*, PWN, Warszawa 1967, s. 51.

³⁴ A. Nowicki, *Ontologiczny fundament ateizmu Ernsta Blocha (1885–1977)*, „Euhemer – Przegląd Religioznawczy” 1983, nr 2 (128), s. 63.

³⁵ A. Nowicki, K.M. Cwynar, *Prof. dr hab. Andrzej Nowicki mówi o swoim filozofowaniu*, „ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” 2013, nr 13, s. 357.

³⁶ A. Nowicki, *Portret ergantropijny ...*, s. 28.

³⁷ *Ibidem*.

w roku 2011, stwierdził, że bardziej niż badań nad istniejącymi ustrojami społecznymi świat potrzebuje „filozofii, która potrafi zaprojektować *eutopię*”³⁸.

Nadzieja Blocha stała się jednym z czterech filarów systemu ekofilozoficznego Henryka Skolimowskiego (ur. 1930). Pozostałe trzy to – jak czytamy w dziele *Nadzieja matką mądrych* (1992) – wizja Williama Blake’a, wola Arthura Schopenhauera i odwaga Paula Tillicha. Wymienione zasady, według Skolimowskiego ściśle związane ze strukturą ludzkiego bytu i sensem życia, są fundamentami filozofii afirmacji, która „ostro przeciwstawia się (...) sceptycyzmowi, cynizmowi, nihilizmowi”³⁹ i „filozofii rezygnacji, zwątpienia, bezsilności, egzystencjalnej posępności”⁴⁰. Życie bez wizji znaczy „umierać powolną śmiercią”, a „żyć w wizji, to żyć w świetle”⁴¹. W woli, będącej fenomenem ponadracjonalnym i paliwem marzeń, tkwi tajemnica egzystencji. Z kolei odwagi potrzebujemy po to, by żyć autentycznie, jako ludzie wolni, odpowiedzialni za swoje działania. Odwaga jest siostrą nadziei i żywi nadzieję, a ta „dodaje skrzydeł odwadze”⁴². Zdaniem Skolimowskiego – i zdaniem Blocha – nadzieja to „część naszej struktury ontologicznej”⁴³ i sposób istnienia. Skolimowski sądzi, że „bez nadziei nie ma życia, bez odwagi nie ma znaczących horyzontów, bez wizji nie ma piękna, bez woli nie ma napędu życiowego”⁴⁴. Ostrzega przed iluzoryczną lub ślepą nadzieją – nadzieja jest według niego „odpowiedzialnością, a ta wyklucza przedsięwzięcia szalone lub zupełnie niemożliwe”⁴⁵. W tym również przejawia się pokrewieństwo z myślą niemieckiego filozofa, z jego koncepcją nadziei mądrej albo uczonej (*docta spes*), syntetyzowanej z rozumem i świadomej możliwości.

Blochowski rozumienie utopii i nadziei wpłynęło też na wybitnego polskiego socjologa i filozofa Zygmunta Baumaną (ur. 1925), który w dziele *Socjalizm – utopia w działaniu* (1976) pisze, że utopię można myśleć tylko w horyzoncie przyszłości, a jej motorem jest nadzieja, traktowana jako zasada: „Siłą napędzającą poszukiwania utopii nie jest ani teoretyczny, ani praktyczny rozum, nie są też nią zainteresowania poznawcze ani moralne; jest nią zasada nadziei”⁴⁶. Zasada nadziei to dla Baumaną, tak samo jak dla Blocha, zasada działalności. Tylko ona – mówi polski autor, prawdopodobnie właśnie pod wpływem Blocha – „dostarcza brakującego ogniwa łączącego interesy praktyczne z teoretycznymi, ponieważ jest

³⁸ A. Nowicki, K.M. Cwynar, *op. cit.*, s. 357.

³⁹ H. Skolimowski, *Nadzieja matką mądrych*, Akapit Press, Łódź 1993, s. 16.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, s. 13.

⁴² *Ibidem*, s. 14.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 16.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 15.

⁴⁶ Z. Bauman, *Socjalizm – utopia w działaniu*, tłum. M. Bogdan, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2010, s. 12.

z natury krytyczna wobec rzeczywistości, w której jest zakorzeniona⁴⁷. W jednym z wywiadów Bauman przyznaje, że za sprawą Blocha doszedł do wniosku, iż utopia to „nieodłączny składnik ludzkiej kondycji”⁴⁸. Jednocześnie, podobnie jak wielu innych autorów, sprzeciwia się Blochowskiej kategorii *ultimum* i popiera ideę „horyzontu ruchomego, stale oddalającego się, niemniej wskazującego kierunek”⁴⁹. Gdyby nie było utopii, nie moglibyśmy mówić o historii; jak pisze Bauman w *Socjalizmie*, „utopie utrzymują teraźniejszość w stanie, by tak rzec, reakcji chemicznej z przeszłością; reakcji, której osadem jest związek chemiczny znany pod nazwą historii ludzkiej”⁵⁰. W tej koncepcji obecność utopii w świecie jest warunkiem koniecznym zmian historycznych, bo utopia oznacza przede wszystkim zdolność myślenia o alternatywnych rozwiązaniach problemów współczesności.

Podobnie zauważa w artykule o odpowiedzialności historyka angielski historyk Eric Hobsbawm (1917–2012). Nawiązując do Blocha, stwierdza on: „W żaden sposób nie jest dobrym znakiem dla drogi, którą idzie świat, jeśli ludzie tracą zaufanie do przyszłości i jeżeli scenariusze typu *Götterdämmerung* zastępują utopie”⁵¹. Podkreślał to już Karl Mannheim (1893–1947) w swej pracy *Ideologia i utopia* (1929). Prawie 70 lat później w pracy pod tym samym tytułem do analogicznego wniosku doszedł Paul Ricœur (1913–2005); jego zdaniem „społeczeństwo bez utopii jest nie do pomyślenia, ponieważ to byłoby społeczeństwem bez żadnych aspiracji”⁵².

W roku 1985 Blochowi i jego przyjacielowi, węgierskiemu filozofowi Györgyowi Lukácsowi (1885–1971), poświęcono ogólnopolskie sympozjum naukowe *Marksizm jako filozofia: W stulecie urodzin G. Lukácsa i E. Blocha*. Dziewięć referatów z sympozjum opublikowano w czasopiśmie „Studia Filozoficzne” w roku 1986 (o niemieckim myślicielu pisali: Anna Czajka, Anna Wołkowicz i Andrzej M. Kaniowski).

System filozoficzny Blocha, a zwłaszcza – jego estetykę, w skrócie przedstawił Karol Sauerland (ur. 1936) w rozdziale książki *Od Diltheya do Adorna. Studia z estetyki niemieckiej* (1986). Właśnie na podstawie tekstów Blocha autor dowodzi, że „akceptacja Nietzscheańskiego twierdzenia o śmierci Boga nie zawsze musi oznaczać triumf nihilizmu”⁵³.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Z. Bauman, K. Tester, *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, tłum. E. Krasieńska, Sic!, Warszawa 2003, s. 66.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Z. Bauman, *Socjalizm ...*, s. 9.

⁵¹ E. Hobsbawm, *Pogled unapred: istorija i budućnost*, tłum. V. Vukelić, „Marksizam u svetu” 1981, nr 6–7, s. 21.

⁵² P. Ricœur, *L'Ideologie et l'Utopie*, cyt. za: Rade Kalanj (et al.), *Utopijske vizije*, Jesenski i Turk, Zagreb 2004, s. 23.

⁵³ K. Sauerland, *Od Diltheya do Adorna. Studia z estetyki niemieckiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986, s. 179.

Prawdopodobnie najbardziej zasłużona dla promocji dzieła Blocha w Polsce jest Anna Czajka (ur. 1952), która na początku lat 80. była redaktorką bloku tematycznego poświęconego twórczości filozoficznej i literackiej niemieckiego myśliciela w czasopiśmie „Literatura na Świecie”. Czajka napisała aż dwie książki omawiające filozofię Blocha. W pierwszej – *Człowiek znaczy nadzieja. O filozofii Ernsta Blocha* (1991) – próbuje zrekonstruować filozofię „z antropologicznego punktu widzenia”⁵⁴. Jej zdaniem punktem wyjścia omawianej filozofii jest doświadczenie ciemności chwili, którą żyjemy; chwila stanowi „podstawę wszystkiego, co jest”⁵⁵, staje się koncepcją fundamentalną⁵⁶. Druga monografia to napisana po włosku *Tracce dell’umano: Il pensiero narante di Ernst Bloch* (2002). Ponadto Czajka ma na koncie kilka artykułów o Blochu i tłumaczenie *Śladów* (*Spuren*, 1930, 1959), wydanych w roku 2012, czyli jedynej dotąd książki Blocha w całości przełożonej na język polski. Zredagowała też pracę *Ernst Bloch: Das Abenteuer der Treue. Briefe an Karola 1928–1949*, opublikowaną przez niemieckie wydawnictwo Suhrkamp.

Wśród polskich filozofów intensywnie zajmował się Blochem także Józef Kosian (ur. 1935), autor książki *Zukünftigkeit als wesentliche Seinbeschaffenheit: Ernst Bloch Futurozentrismus* (1992). Po polsku przedstawił myśl Blocha w kilku artykułach naukowych i zbiorze esejów *Filozofia nadziei* (1997), gdzie zaprezentował jeszcze innych twórców myślących w kategoriach otwartych horyzontów. Z ich pomocą Kosian rozwija własną metafizykę nadziei, której motto brzmi *Spero, ergo ero* i która wiele zawdzięcza Blocha rozumowaniu nowej, „antyanamnestycznej” metafizyki. Ta ostatnia „stawia nas już nie przed światem jako mauzoleum zastygłych w ruchu szkieletów, świadczących o »byłych« tylko formach życia, lecz wywołuje świadomość »wszechobecności fieri« (*omnipräsentes Fieri*), nie mającego ni początku, ni końca wiecznego procesu stawania się”⁵⁷.

Filozofią Blocha wypełniona jest również praca *Mistyka Śląska* (2001) – Kosian stwierdza, że mistyka chroni człowieka przed „obłędem historycznym”, tzn. przed zamkniętością myślenia o przyszłości, i zadaje sobie pytanie, w jakiej mierze Blochowskie pojęcie *plus ultra* jest spokrewnione z Boehmego pojęciem „męka materii”, odnoszącym się do narodzin⁵⁸. Niemiecki myśliciel bez wątpienia był zwolennikiem koncepcji nieustannie rozwijającej się, dynamicznej rzeczywistości i optymistycznej filozofii Boehmego: pisał o nich z entuzjazmem w *Wykładach o filozofii odrodzenia* z lat 1952–1956 (1972)⁵⁹.

⁵⁴ A. Czajka, *Człowiek znaczy nadzieja. O filozofii Ernsta Blocha*, FEA, Warszawa 1991, s. 13.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 59.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 42.

⁵⁷ J. Kosian, *Filozofia nadziei*, Wyd. UWr, Wrocław 1997, s. 208.

⁵⁸ J. Kosian, *Mistyka Śląska*, Wyd. UWr, Wrocław 2001, s. 72.

⁵⁹ Wśród polskich autorów, którzy Blochem zajmowali się naukowo, są też siostra Józefa Zdybicka, Bogusław Jasiński i inni. Filozofii Blocha i Lukácsa dedykowany jest rozdział książki

Warto zauważyć, że istnieją punkty styeczne filozofii nadziei Blocha i rozważań nad nadzieją Józefa Tischnera (1931–2000), choć polski autor nie wspominał o niemieckim myślicielu, a jego koncepcji może nawet dobrze nie znał⁶⁰. Bardzo wymowna jest myśl Tischnera ze zbioru pism zatytułowanego *Świat ludzkiej nadziei* (1992) – oto nadzieja wiąże się tak samo z doświadczeniem dzielności jak z doświadczeniem dojrzałości. „Nadzieja dojrzewająca jest nadzieją owocującą”⁶¹ – pisze Tischner i dodaje, iż taka nadzieja jest według niego – jak i według Blocha – „głęboko wtopiona w świat”⁶². Nadzieja oderwana od rzeczywistości wydaje się Tischnerowi niedojrzała; Bloch taką nadzieję nazywa fałszywą. Często prowadzi ona ku rozpacz, więc Niemiec w wielu miejscach ostrzega: *Corruptio optimi pessima* – zepsucie najlepszego jest najgorsze. To, że nadzieja musi być zakorzeniona w świecie, nie oznacza, zdaniem Tischnera, iż nie transcenduje tego, co jest. Dzieje się odwrotnie: nadzieja dociera daleko poza horyzont istniejącego; dzięki niej człowiek „wybiega poza rzeczywistość, która oznacza go tu i teraz, ku jakimś światom możliwym, przyszłym”⁶³. Owoc nadziei – mówi Tischner – to protest przeciwko źle istniejącemu: „Nadzieja proponuje nowy świat”⁶⁴.

Tischnerowska nadzieja wyrasta ze świadomości zmienności świata i człowieka; wymaga innego związku między światem a wartościami, które człowiek w świecie urzeczywistnia. Aktywna nadzieja to, zdaniem polskiego filozofa, więź dialektyczna między terażniejszością a przyszłością⁶⁵, będącą dla nadziei jedynym prawdziwym wymiarem czasowym. Są tego świadomi utopiści, którzy „malują wizje przyszłego lub co najmniej możliwego społeczeństwa ludzkiego”⁶⁶. Dlatego klasyczne prace utopijne, ukazujące świat bez zła, Tischner nazywa „poetyką nadziei”⁶⁷. Nadzieja – wymagająca transcendowania tego, co jest, i zaangażowania – to warunek autentycznego doświadczania terażniejszości.

Anny Wołkowicz *Mystiker der Revolution: Der utopische Diskurs um die Jahrhundertwende* (2007).

⁶⁰ Zob. też: J. Jagiełło, *Problematyka nadziei we współczesnej filozofii człowieka*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2004, nr 3, s. 49–69.

⁶¹ J. Tischner, *Świat ludzkiej nadziei*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1992, s. 295.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 269.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 299.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 300.

⁶⁷ *Ibidem*.

5. Wyraźnie negatywna ocena twórczości Blocha w Związku Radzieckim i późniejsze próby rehabilitacji jego filozofii

W Związku Radzieckim Bloch, uważany za filozofa bardzo kontrowersyjnego, był autorem niemal zakazanym, mimo że bardzo lubił rosyjską kulturę i w pewnym okresie należał nawet do zwolenników radzieckiego socjalizmu. Choć w ZSRR ukazało się kilka badań mu poświęconych, żaden interpretator nie oceniał twórczości Niemca pozytywnie. Jak stwierdza Sergiej Wierszynin (ur. 1954), filozofia ta „w literaturze radzieckiej została jednomyślnie oceniona negatywnie”⁶⁸. Co więcej, w okresie radzieckim na rosyjski nie przetłumaczono żadnej pracy Blocha⁶⁹. Pierwszy przekład – rozdział *Zasady nadziei* – ukazał się w 1991 roku⁷⁰, a pierwsza praca w całości przełożona na język rosyjski to *Tybińskie wprowadzenie do filozofii*, opublikowane w 1997 roku⁷¹.

Po upadku ZSRR serię artykułów, przede wszystkim na temat estetyki Blocha, napisała Tatiana J. Bystrova. Pierwsza naukowa monografia poświęcona temu autorowi jest dziełem Wierszynina i nosi tytuł *Życie to nadzieja* (2001). Praca ta zawiera szczegółową analizę podstawowych pojęć omawianej tu filozofii i systemu otwartego. Szczególną uwagę autor poświęca kwestiom związanym z tłumaczeniem terminologii Blocha na rosyjski. Książka jest interesująca też dlatego, że Wierszynin stara się przez pryzmat koncepcji Blocha zrozumieć rosyjską historię XX stulecia – „przenikniętego motywami marzeń o »świetlanej przyszłości« i »lepszym życiu«, szczęściu itd.”⁷².

Filozofię Blocha, „bliską rosyjskiej mentalności”⁷³, stara się badacz aktualizować również w kontekście rozwoju narodów byłego Związku Radzieckiego w erze postsocjalistycznej. Jego zdaniem, idee Blocha są w Rosji postsowieckiej jeszcze aktualniejsze niż we współczesnych Niemczech – koncepcja utopijna mogłaby okazać się przydatna w dyskusji o wyzwaniach przyszłości narodów postradzieckich. Według Wierszynina to paradoksalne, że „okres pierestrojki wykazał brak zrozumienia kwestii przyszłości”⁷⁴. Przyszłości szukano w przeszłości lub zapożyczano jej modele z praktyki zachodnich państw kapitalistycznych, więc w postradziecką rzeczywistość wprowadzano to, co Bloch nazywa przyszłością

⁶⁸ С.Е. Вершинин, *Философия надежды Эрнста Блоха. Оправдание утопии (Автореферат)*, Екатеринбург 2001, s. 4, <http://www.werschinin.ru/?ml=31> (data dostępu: 15.03.2015).

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Э. Блох, *Принцип надежды*, tłum. Л. Лисюткиной [w:] В.А. Чаликова (red.), *Утопия и утопическое мышление. Антология зарубежной литературы*, Прогресс, Москва 1991, s. 49–78.

⁷¹ Э. Блох, *Тюбингское введение в философию*, Издательство Уральского университета, Екатеринбург 1997.

⁷² С.Е. Вершинин, *Жизнь – это надежда*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

nieprawdziwą lub fałszywym *novum*. W taki sposób przygotowywano warunki dla ekspansji świadomości konserwatywnej, przeciwnej utopijnej nadziei.

6. Zamiast zakończenia: pytanie o nadzieję utopijną jako pytanie o otwarty horyzont przyszłości

Przywołany wniosek Wierszynina odnosi się, moim zdaniem, nie tylko do krajów byłego Związku Radzieckiego, lecz także do innych europejskich państw postsocjalistycznych, gdzie początkowy entuzjazm, spowodowany zakończeniem reżimu i pojawieniem się nowych możliwości na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, szybko zamienił się w przygnębienie, rozczarowanie społeczeństwa nowym porządkiem społecznym i coraz okrutniejszą rzeczywistością „kapitalizmu szarańczego”. Stało się tak m.in. dlatego, że koniec „realnego socjalizmu”, jak również jugosłowiańskiego socjalizmu samorządowego, w którym Bloch w późnym okresie twórczości rozpoznał alternatywę dla realnego socjalizmu, nie wiązał się z prawdziwym *novum* czy z wizją „trzeciej drogi” (Anthony Giddens) – niebędącej ani wizją urzeczywistniającej się pankapitalistycznej utopii, ani wizją socjalizmu etatystycznego, lecz wizją tego, czego jeszcze nigdy i nigdzie nie było.

Dzisiejsze społeczeństwo jest, jak ujął to w tytule pracy z 1986 roku niemiecki socjolog Ulrich Beck (ur. 1944), „społeczeństwem ryzyka”, a nasza kultura to „kultura ryzyka” (termin Anthony’ego Giddensa). Nie chodzi jednak o ryzyko związane z nadzieją – najbardziej ludzkie ze wszystkich – ale o to związane z lękiem, który paraliżuje, blokuje zdolność do podejmowania decyzji i działania. Kultura staje się więc coraz bardziej „kulturą strachu” – konkluduje norweski filozof Lars Svendsen (ur. 1970) w pracy *Strach* (2008). Żeby zerwać z tendencją prowadzącą do urzeczywistnienia takiego nieprzyjemnego, mroźnego, lodowatego świata czy pesymistycznego modelu społeczeństwa i zwrócić się ku „optymistycznemu modelowi”, należy przede wszystkim, jak napisał Bloch na pierwszej stronie *Zasady nadziei*, nauczyć się nadziei.

Słoweński antropolog filozoficzny Anton Trstenjak twierdzi: „Człowiek wznosi się poprzez strach do nadziei. Ten wzrost powyżej poziomu zwierząt, którym nadzieja jest obca, waha się nad przepaścią strachu, gdzie grozi bliskość »nicości«. Im silniejsza jest nadzieja, tym dalej za sobą zostawia strach. Im słabsza jest nadzieja, tym bardziej człowiek znajduje się wśród pierwotnego przerażenia, egzystencjalnego lęku, gdzie grozi mu rozpacz”. Polski psychiatra i filozof Antoni Kępiński (1918–1972) mówi natomiast, że tam, gdzie strach wypiera nadzieję i odwagę, tam „błędne koło zamyka się. (...) Gdy mamy odwagę przebić się w ciemność przyszłości i rozjaśnić ją własnym planem aktywności, wówczas czas jest konstruktywny, modelujemy przyszłość, jesteśmy jej twórcami. (...) Natomiast gdy stajemy bezradni wobec mroku nieznanego (...), wówczas jest on czasem

wrogim, czasem destrukcyjnym, który nas bezlitośnie pożera i niszczy”⁷⁵. Długotrwały lęk – uważa Kepeński – „hamuje rozwój osobowości (...), pod wpływem tego uczucia kurczy się wolna przestrzeń człowieka, zmniejsza się jego pole decyzji”⁷⁶. Te epoki w historii, gdy nad nadzieją dominował strach, były epokami agresji i autoagresji – zauważa polski psychiatra; jak pisał Fromm w *Rewolucji nadziei* (1968), „niszcząca tendencja to alternatywa nadziei”⁷⁷.

Aby nauczyć się nadziei, potrzebujemy filozofii, która rozumie świat w kategoriach możliwości i działania. Dlatego musimy nieustannie wracać do myśli Blocha – jego ontologicznie podbudowana filozofia nadziei niesie bowiem ze sobą odwagę, niezbędną do życia. Jak zauważa Cvetka Hedžet Tóth, „moc myślenia utopijnego pozostaje jednym z najważniejszych źródeł odwagi istnienia – dlatego nigdy nie przestaniemy czytać dzieł Blocha”⁷⁸. Odwagi tej można nabrać przez konstruowanie realnych lepszych światów, będących przedmiotem aktywnej nadziei. To bardzo ważne w epoce, którą amerykański historyk kultury Russell Jacoby (ur. 1945) nazwał „czasem rezygnacji i wyczerpania”⁷⁹. Pytanie o utopię to pytanie o horyzont otwartych możliwości, w stronę którego zwraca się – owinięta w tajemnicę – utopijna nadzieja na to, że lepszy świat jest możliwy.

[znaków 39 819]

Восприятие философии утопии и надежды Эрнста Блоха философами славянских стран р е з ю м е

В статье представлено восприятие философии надежды и утопии Эрнста Блоха в славянских странах. В большинстве этих стран Блох мало известен, но оказал значительное влияние на некоторых выдающихся философов, социологов и теологов этих стран. Автор статьи задает вопрос: по каким причинам данная философия не достигла большого резонанса даже после демократических перемен в славянских странах, когда политика потеряла свою монополию на философию. Скорее всего, мышление Блоха не получило большой популярности потому, что оно пропагандирует идею человеческой солидарности, что чуждо современному неолиберализму и направлено против всех отчужденных отношений. Второй вопрос: чему сегодня можно научиться у Блоха? По мнению автора – по крайней мере тому, что будущее нельзя получить из прошлого, всегда нужно делать наоборот.

ключевые слова: надежда; утопия; философы славянских стран; восприятие

słowa kluczowe: nadzieja; utopia; filozofowie słowiańscy; recepcja

⁷⁵ A. Kepeński, *Lęk*, wyd. 2, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1987, s. 14 i n.

⁷⁶ A. Kepeński, *Poznaj siebie. Samotność, lęk, depresja*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004, s. 27.

⁷⁷ E. Fromm, *Revolucja nade*, tłum. J. Imširović, Grafos, Beograd 1980, s. 32.

⁷⁸ C.H. Tóth, *Dialektika refleksijskega zagona*, Društvo 2000, Ljubljana 2015, s. 153.

⁷⁹ R. Džekobi, *Kraj utopije*, tłum. A. Milenković, Beogradski krug, Beograd 2002, s. 275.

Reception of the Philosophy of Utopia and Hope by Ernst Bloch Among Philosophers of Slavic Countries

abstract

The article looks at the reception of Ernst Bloch's utopian philosophy and principle of hope in Slavic countries. Bloch is hardly known in most Slavic countries, but his work has influenced many outstanding philosophers, sociologists and theologians in these countries. The author of the article investigates the reasons why Bloch's philosophy has met with little response in Slavic countries, even after the arrival of democracy in those countries, when politics lost its monopoly on philosophy. One reason why Bloch's philosophy has not become very popular is that it promotes the idea of inter-human solidarity, which means it is against contemporary neoliberalism and any and all relations of alienation. The second question is: what is it that Bloch's philosophy can teach us? In the opinion of the author, there is at least one such thing: one cannot take the future out of the past – one should always do the reverse.

keywords: hope; utopia; Slavic philosophers; reception

Bibliografija

- Bauman Zygmunt, Keith Tester. 2003. *O požitkach z wtpliwoci. Rozmowy z Zygmuntom Baumanem*, tum. E. Krasinska. Warszawa: Sic!.
- Bauman Zygmunt. 2010. *Socjalizm – utopia w dziaaniu*, przekad M. Bogdan. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Bavar Evgen. 1987. „Intervju s Karolo Bloch”. *asopis za kritiko znanosti* 97–98 (15): 119–123.
- Bloch Ernst. 1962. „Kolumbus pri delti Orinoka; Le kdor sam hrepeni: Mignon”, przekad D. Kosec. *Problemi* 2: 166–171.
- Bloch Ernst. 1977. *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*. Beograd: Komunist.
- Bloch Ernst. 1978. *Temeljna filozofijska pitanja I*, przekad N. i . Čačinović-Puhovski. Sarajevo: IP Veselin Masleša.
- Bloch Ernst. 1985. *Experimentum mundi*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Bloch Ernst. 1986. *Oprotaj od utopije?*, przekad O. Kostreevi. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Bloch Ernst. 1997. „Tudi Prometej je mit”, przekad N. Vitorovi. *Apokalipsa* 14–15: 22–69.
- Bloch Ernst. 2008. *Sprememba sveta ali enajst Marxovih tez*, przekad B. Debenjak. W Karl Marx et al., *O spremembi sveta*, 39–90. Ljubljana: Založba Sophia.
- Bloch Ernst. 2009. „Filozofski pogled na detektivski roman”, przekad A. Hočevar. *Literatura* 213 (21): 107–129.
- Bloch Ernst. 2009. „Filozofski pogled na roman o umetniku”, przekad A. Maver. *Literatura* 213 (21): 130–143.
- Czajka Anna. 1991. *Czowiek znaczy nadzieja. O filozofii Ernesta Blocha*. Warszawa: FEA.
- Dekobi Rasel. 2002. *Kraj utopije*, przekad A. Milenkovi. Beograd: Beogradski krug.
- Fromm Erich. 1980. *Revolucija nade*, przekad J. Imirovi. Beograd: Grafos.
- Grmič Vekoslav. 1984. „Marksistina filozofska misel in upanje”. *asopis za kritiko znanosti* 71–72 (14).

- Hobsbawm Eric. 1981. „Pogled unapred: istorija i budućnost”, przekład V. Vukelić. *Marksizam u svetu* 6–7.
- Jagiello Jarosław. 2004. „Problematyka nadziei we współczesnej filozofii człowieka”. *Kieleckie Studia Teologiczne* 3: 49–69.
- Jovanović Dragan. 2001. „Kapitalizam nije neka sreća (intervju)”. *Nin* 01.11.2001, <http://www.nin.co.rs/2001-11/01/20475.html> [data dostępu: 2.06.2015].
- Kalanj Rade et al. 2004. *Utopijske vizije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Kępiński Antoni. 1987. *Lęk*, wyd. 2. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Kępiński Antoni. 2004. *Poznaj siebie. Samotność, lęk, depresja*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Kocbek Edvard. 1962. „Ernst Bloch”. *Naša sodobnost* 3.
- Kołąkowski Leszek. 1976–1978. *Główne nurty marksizmu: powstanie, rozwój, rozkład*. Paryż: Instytut literacki.
- Kosian Józef. 1997. *Filozofia nadziei*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kosian Józef. 2001. *Mistyka Śląska*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Muminović Rasim. 1972. „Utopicum kao indikacija krize humanuma”. *Praxis* 1–2.
- Muminović Rasim. 1973. *Filozofija Ernsta Blocha*. Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret.
- Muminović Rasim. 1977. „Ernst Bloch”. *Pregled* 67.
- Nowicki Andrzej, Katarzyna M. Cwynar. 2013. „Prof. dr hab. Andrzej Nowicki mówi o swoim filozofowaniu”. *ΣΟΦΙΑ Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich* 13: 355–361.
- Nowicki Andrzej. 1956. *Wykłady z historii filozofii i myśli społecznej Odrodzenia*. Warszawa: PWN.
- Nowicki Andrzej. 1967. *Filozofia włoskiego odrodzenia*. Warszawa: PWN.
- Nowicki Andrzej. 1983. „Ontologiczny fundament ateizmu Ernsta Blocha (1885–1977)”. *Euhemer – Przegląd religioznawczy* 2 (128).
- Nowicki Andrzej. 2009. „Portret ergantropijny Ernsta Blocha (1885–1977)”. *Res Humana* 4–5: 27–30.
- Sauerland Karol. 1986. *Od Diltheya do Adorna. Studia z estetyki niemieckiej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Skolimowski Henryk. 1993. *Nadzieja matką mądrych*. Łódź: Akapit Press.
- Škorić Gordana. 1978. „E. Bloch u interpretacijama Jugoslavenskih autora”. *Kulturni radnik* 2: 116–137.
- Telebaković Boško. 1990. *Revolucija i ultimum*. Beograd: NK.
- Tischner Józef. 1992. *Świat ludzkiej nadziei*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Tóth Cvetka Hedžet. 1997. „Čudovita pozornost na človeškost”. *Slavistična revija* 1–2 (45): 178–189.
- Tóth Cvetka Hedžet. 2008. *Hermenevtika metafizike*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Tóth Cvetka Hedžet. 2015. *Dialektika refleksijskega zagona*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Trstenjak Anton. 1985. *Človek bitje prihodnosti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Vučelj Nedžib. 2013. „Rahmetli dr. Rasim Muminović: Bošnjacki filozof i mislilac svjetskog formata”. *Sandžaške novine* 04.01.2013.
- Блох Эрнст. 1991. *Принцип надежды*, перевод Л. Лисюткиной. В *Утопия и утопическое мышление. Антология зарубежной литературы*, В.А. Чаликова (red.), 49–78. Москва: Прогресс.
- Блох Эрнст. 1997. *Тюбингенское введение в философию*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.

- Вершинин Сергей Евгеньевич. 2001. *Философия надежды Эрнста Блоха. Оправдание утопии (Автореферат)*. Екатеринбург: <http://www.werschinin.ru/?ml=31> (data dostepu: 15.03.2015).
- Вершинин Сергей Евгеньевич. 2001. *Жизнь – это надежда. Введение в философию Эрнста Блоха*. Екатеринбург: Издательство Гуманитарного университета.